

Verslag studiedag 'Sterven om te leven' - over de actuele betekenis van martelaarschap

Datum: 30 juni 2022

Plaats: Mozes & Aäronkerk te Amsterdam

*“Als de graankorrel niet in de aarde valt en sterft, blijft hij alleen.
Maar als hij sterft, brengt hij veel vrucht voort.” (Johannes 12, 24)*

Welkom door Guus Prevoo

Welkom bij deze studiedag. Stiekem hadden we als organisatoren gehoopt dat meer mensen erbij zouden zijn, maar zoals onze goede paus Franciscus zegt, ‘de Heilige Geest werkt niet met aantallen’. En ook kwaliteit is niet afhankelijk van kwantiteit. Des te blijer zijn we daarom dat jullie erbij zijn. De organisatoren van deze dag zijn Gerard Moorman (vanuit de KNR), Fons Epping (vanuit Mill Hill), Ton Bun (vanuit de Maristen), Colm Dekker (vanuit Sant’Egidio, bij wie we ook te gast mogen zijn), Jac van Oppen en ik zelf, Guus Prevoo.

De idee voor deze studiedag komt voort uit onze gesprekken over de mogelijkheid om ergens in Nederland een gedenkplek voor moderne martelaren in te richten. En dat laatste was weer een wens van Vincent Hermans, overleden in januari 2021. Hij spoorde een aantal van ons op hieraan te werken. Vincent was jarenlang secretaris van de Mgr.

Schravenstichting. Hij besteedde veel energie aan het onderzoek van de moord op mgr. Schraven en zijn gezellen in China door Japanse militairen in de tweede Wereldoorlog. Vincent was zeer geraakt door deze Nederlandse martelaren die het opnamen voor Chinese meisjes die bedreigd en mishandeld werden. In de kerk van Broekhuizervorst is een kapel ingericht ter nagedachtenis aan hen.

Moderne martelaren verdienen het om herdacht te worden en ze geven in hun inzet voor een betere wereld en hun standvastigheid daarin een goed voorbeeld aan anderen, die willen werken aan het goede leven voor iedereen om de komst van het Rijk Gods voor te bereiden.

Het leek ons goed om, vooraleer we met meer praktische zaken rondom het inrichten van een dergelijke gedenkplek aan de slag zouden gaan, ons eerst te bezinnen op de vraag wat

een moderne martelaar nu eigenlijk is. Wat is zijn/haar betekenis voor ons? En hoe kunnen we hen gedenken en eren tot bemoediging van velen?

Gelukkig telt Nederland deskundigen die daarover hun licht kunnen laten schijnen. Wanneer we -mede dankzij deze dag- een goed beeld krijgen van een moderne martelaar, kunnen we op zoek gaan naar personen die aan dat beeld voldoen en die een plaats zouden kunnen krijgen in die martelaren-gedenkplek.

Bovendien geeft zo'n studiedag de gelegenheid om meer mensen en hun achterban te interesseren voor dit initiatief. En om hun te vragen het te ondersteunen, moreel en zo mogelijk ook financieel. En we beperken ons in principe daarbij niet tot de RK Kerk, de PKN en andere christelijke denominaties.

Genoeg over de aanleiding en het doel van deze dag. We hebben mevrouw Ina van de Bunt, onder meer voormalig missiesecretaris van het aartsbisdom Utrecht, bereid gevonden om deze dag als dagvoorzitster te leiden. Zij zal u verder wegwijs maken in het programma, de sprekers introduceren en ons door deze dag heen leiden. Helaas kan dr. Jorge Castillo Guerra, die een inleiding zou houden over de Latijns-Amerikaanse kerk en martelaarschap, vanwege ziekte vandaag niet hier zijn.

Ik wens ons allen een inspirerende en vruchtbare studiedag toe en geef graag het woord aan Ina van de Bunt.

+++++

Inleiding drs. Geert van Dartel: De actuele betekenis van martelaarschap

Drs. Geert van Dartel is directeur van de Katholieke Vereniging voor Oecumene en voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland.

De Jozefkerk van de Titus Brandsma parochie in Oss op 12 juni om 10.00 uur: vijf vormelingen in de leeftijd van ongeveer 12 jaar staan voor het altaar met hun brandende doopkaarsen in de hand. Ten overstaan van de Vormheer en de geloofsgemeenschap belijden ze hun geloof. Deze jonge kinderen ogen wat onzeker. In de hele viering klinkt van het begin tot aan het einde het gebed om de gave van de Heilige Geest. *Veni Sancte Spiritus.*

Wij, leden van deze geloofsgemeenschap, geloven dat de Heilige Geest in deze kinderen werkzaam is en hen in hun leven tot kracht en steun zal zijn op hun geloofsweg. Maar hoe dat in ieder van die jonge levens zal gaan en waar dat toe zal leiden, weten we niet. Zou één van hen ooit...?

Aan het einde van de viering sluit de Vormheer af met het volgende gebed: "Heer, uw Geest heeft de apostelen bevestigd om de zending voort te zetten van uw Zoon, en overal op aarde zijn boodschap te verkondigen. Zend uw Geest ook over ons: beziel deze gemeenschap, en in het bijzonder deze vormelingen, met ijver en geestdrift om waar ter wereld ook te getuigen van de grote daden die Gij hebt verricht. Door Christus onze Heer."

Op veel plaatsen is het in onze kerken crisis en krimp – maar tegelijkertijd is er een verlangen naar nieuwe bezieling en leven. In het Synodale Proces dat momenteel wereldwijd in de Rooms-katholieke Kerk gaande is, valt dat te beluisteren. Dit verlangen wordt bijvoorbeeld

verwoord in een recente tekst van de Nederlandse religieuzen, vrucht van het consultatieproces dat in het kader van dit Synodaal Proces werd gehouden:

“Wij dromen van een Kerk die méér is dan een gebouw, wij dromen van een kerkgemeenschap met een open hart: die mensen inspiratie biedt om hun leven een richting te geven; die er is voor de armen; die sober is en nadenkt over waar wij ons geld aan besteden; die aandacht heeft voor jongeren; die vrijmoedig durft te getuigen van het evangelie; waar leiders en medegelovigen in gesprek blijven met elkaar en werkelijk naar elkaar luisteren; die samenwerkt met christenen van alle gezindten; die in gesprek is en samenwerkt met ‘alle mensen van goede wil’; die als deel van de samenleving vaker van zich laat horen in het publieke debat.”

Religieuzen in ons land dromen van een Kerk die vrijmoedig, vreugdevol en barmhartig durft te getuigen van het Evangelie; op het martelaarschap wordt niet gehint. Dat ligt misschien buiten het vizier.

Voor de vitaliteit, geestkracht van de Kerk van Jezus Christus, is het essentieel dat er levende getuigen zijn. Traditie en institutionele verbanden vormen een bedding voor het geloofsleven, maar zonder levende getuigen van het geloof in de liefde van God, die sterker is dan de dood, kan het kerkelijk leven nog zo mooi, aantrekkelijk en machtig zijn, maar mist het de kracht om nieuw leven te genereren.

Vraagstelling

Vandaag spreken we over de betekenis van martelaarschap in onze tijd. Uit het voorgesprek met leden van de werkgroep die deze dag heeft georganiseerd en het radio-interview dat Guus Prevoo op de vroege zondagmorgen van Pinksteren vooruitlopend op deze studiedag heeft gegeven, leerde ik dat we tegen achtergrond van de 20e en 21e eeuw opnieuw over de betekenis van martelaarschap moeten nadenken. Wat martelaarschap betekent in een oecumenische, interreligieuze en seculiere context is niet meer vanzelfsprekend. Prevoo pleitte voor een ruimere opvatting van martelaarschap, dat niet perse verbonden is met kerk en geloof. Ook een oorlogsjournalist, verzetsheld of klimaatactivist die zijn leven aan een hoger ideaal toewijdt en daarvoor prijsgeeft, mag wat hem betreft martelaar genoemd worden. Zelfs de martelaren verlaten de Kerk, dacht ik even.

In mijn bijdrage zal ik die ruimere opvatting niet overnemen. Ik denk dat daar goede gronden voor zijn. Wel ben ik van mening dat een heroriëntatie op martelaarschap in onze context belangrijk is en van betekenis voor de toekomst van Kerk én wereld. Maar we moeten wel goed helder krijgen wat martelaarschap betekent en waar het voor staat.

Op wikipedia vond ik de volgende omschrijving van martelaarschap: een ***martelaar*** of ***martelares*** (Grieks: *martys* - getuige, *martyrion* - getuigenis) is iemand die kwellingen doorstaat of het eigen leven offert op religieuze grond. Het begrip kan zowel religieus als metaforisch gebruikt worden. In het christendom is een martelaar iemand die kwellingen doorstaat of zijn leven offert om zijn geloof niet te verzaken. In de islam is een *shahied* (meestal vertaald als martelaar) iemand die sterft terwijl hij jihad uitvoert. De term wordt, gebaseerd op het christelijk martelaarschap, ook overdrachtelijk gebruikt voor mensen die

veel lijden of zelfs sterven voor een edele zaak of het slachtoffer worden van hun beroep of bezigheden.

Martelaarschap is een groot thema waar ik in het verloop van mijn leven vanuit verschillende invalshoeken en contexten steeds weer op stuit. Ik noem er drie:

- Midden- en Oost-Europa. Intensief heb ik me vanaf het einde van de jaren zeventig tot midden jaren negentig bezig gehouden met studie van en contacten met kerken in Midden- en Oost-Europa die uitgedaagd en beproefd werden in de confrontatie met de communistische ideologie. Het voorbeeld en de inspiratie van moedige geloofsgetuigen in Midden- en Oost-Europa hebben mijzelf in mijn eigen geloofsweg zeer geholpen.

- Oecumene. De 20e eeuw staat in het teken van de oecumenische toenadering tussen de grote kerkelijke tradities. Er is een tijd geweest dat de lijdensgeschiedenissen van de kerken en hun martelaren tegen elkaar werden uitgespeeld. Iedere kerk cultiveerde de herinnering aan de eigen martelaren. De herdenking van de Martelaren van Gorcum, die 450 jaar geleden in Den Briel vermoord werden – op 9 juli is de nationale bedevaart in Den Briel en ik hoop u daar te zien – is, hoewel er oecumenische accenten gezet worden, nog steeds primair een herdenking van de Rooms-katholieke Kerk. In de 20e eeuw groeit in de confrontatie met de atheïstische ideologieën van het nazisme en het communisme het besef dat er althans in deze eeuw een gemeenschappelijk martyriologium van alle kerken is, dat de scheidslijnen tussen de kerken overstijgt. Paus Johannes Paulus II, zelf een moedig getuige die opstond tegen het nazisme en het communisme, zei daar belangwekkende dingen over in zijn encycliek *Ut unum sint*.¹ Andrea Ricardi, waarschijnlijk daardoor geïnspireerd, schreef het standaardwerk: “De eeuw van de martelaren. Geschiedenissen van christenen uit de twintigste eeuw, vermoord omwille van hun geloof.” Zou dit nieuwe besef van eenheid op het niveau van martelaarschap niet een impuls kunnen geven aan de eenheid van de Kerk?

- Midden-Oosten. Na de val van de Muur nam de geschiedenis een nieuwe wending. In andere regio's van de wereld ontstonden grote spanningsvelden die op oorlog en geweld uitliepen. Ook tegen christenen en kerken. Sinds het begin van de jaren negentig is het Midden-Oosten een brandpunt van strijd en oorlog waar grootmachten en regionale machten hun invloed doen gelden. Wat de kerk betreft zijn we geneigd om het Midden-Oosten te bezien vanuit het oogpunt van de moeilijke en schier uitzichtloze situatie van de

¹ “In een theocentrische visie hebben wij christenen reeds een gemeenschappelijk Martyrologium. Dit bevat ook de martelaren van onze eeuw, talrijker dan men zou denken, en het laat zien hoe op een diep niveau God de gemeenschap onder de gedoopten bewaart in de hoogste eis van het geloof, die zij lieten zien in het offer van hun leven. Het feit dat men kan sterven voor het geloof toont aan dat andere eisen van het geloof ook kunnen worden beantwoord. Ik heb al opgemerkt - met diepe vreugde - hoe er een onvolmaakte maar echte gemeenschap is bewaard en aan het groeien is op veel niveaus van het kerkelijk leven. Ik voeg er nu aan toe dat deze gemeenschap reeds volmaakt is in wat we allemaal beschouwen als het hoogtepunt van het christelijk leven, het martelaarschap, de waarachtigste gemeenschap die mogelijk is met Christus die zijn Bloed vergoot, en die door dit offer hen die eens ver weg waren, nabij brengt. Terwijl voor alle christelijke Gemeenschappen de martelaren het bewijs vormen van de kracht van de genade, zijn zij niet de enigen die getuigenis afleggen van die macht. Hoewel op onzichtbare wijze, is de *communio* tussen onze gemeenschappen, zij het nog onvolledig, werkelijk en stevig gevestigd op de volle gemeenschap van de heiligen - van hen die aan het einde van een leven dat trouw was aan de genade, in gemeenschap zijn met Christus in heerlijkheid. Deze heiligen komen van alle Kerken en kerkelijke Gemeenschappen die hun toegang gaven tot de gemeenschap van de verlossing.” - UUS 84)

eeuwenoude christengemeenschappen in Egypte, Syrië, Irak, Libanon, Israël en Palestina. En daar is reden voor. Christenen trekken al jaren weg uit het Midden-Oosten en de toekomst van de kerken in Irak en Syrië is hoogst ongewis. Martelaarschap gebeurt, ook daar. Denk aan de 21 Kopten, die op 15 februari 2015 op het strand van Sirte (Libië) op brute wijze door beulen van ISIS werden onthoofd, onder het mom van wraak voor de ontvoering van moslimvrouwen door de Koptische Kerk in Egypte. Geen twijfel, het islamitisch extremisme van ISIS is gericht op onderwerping of uitroeiing van de christelijke gemeenschappen. Paus Franciscus muntte vanwege de vervolging van christenen in verschillende regio's van de wereld de term 'oecumene van het bloed': "In sommige delen van de wereld is het christelijk getuigenis, soms zelfs tot bloedvergieten toe, een gemeenschappelijke ervaring van katholieken, orthodoxen, anglicanen, protestanten, evangelicalen, pentecostals, die dieper gaat en sterker is dan de verschillen die onze Kerken verdelen. De communio van de martelaren is het belangrijkste teken van onze gezamenlijke reis."²

Maar denken we ook een moment aan wat er in deze recente geschiedenis met de islam zelf gebeurt: de islam vormt geen eenheid – als zij dat al ooit geweest is. De islam valt uiteen in stromingen die elkaar onder invloed van staten met geweld bestrijden (soennieten en sjiieten). Sinds de revolutie van ayatollah Khomeini in Iran in 1979 zijn er in het Midden-Oosten, Pakistan, Afghanistan, maar ook in het Westen allerlei vormen van antiwesters islamitisch radicalisme en fanatisme ontstaan, waarin het geweld tot aan het zelfmoordterrorisme toe niet geschuwd wordt. Zij die in een geweldsdaad hun leven geven voor de heilige zaak, worden door hun geloofsgenoten als martelaren die het paradijs zijn binnengegaan, geëerd. Als dit het beeld van martelaarschap zou bepalen, is dat funest voor de visie op martelaarschap maar ook voor het beeld van religie in het algemeen.

Een belangrijke opmerking bij deze drie contexten: over martelaarschap spreken we steeds in retrospectief vanuit de getuigenissen die anderen geven over het leven van individuele personen. Ik ben nog niet iemand tegengekomen die er op uit is martelaar te worden. Wel veel mensen die trouw zijn aan hun roeping en bereid zijn daarvoor veel te geven. Ook lijkt het me van belang om vast te houden dat niet ieder die slachtoffer is van onrecht of onderdrukking daarmee martelaar is. Heel veel mensen voelen zich vandaag op één of andere manier slachtoffer van anderen, van systemen, van de politiek. Maar dat maakt hen in het licht van de definitie nog geen martelaren.

Wie vandaag over de betekenis van het martelaarschap vanuit een christelijke verstaanshorizon spreekt, dient allereerst duidelijk te maken waarin dat martelaarschap verschilt van de gewelddadige en extremistische vorm die zich al geruime tijd in de context van de politieke islam doet gelden. Zijn christenen die tot het uiterste trouw blijven aan hun geloof ook uit op de dood van anderen en zichzelf omwille van hun eigen verheffing of gaat het in dat martelaarschap om iets heel anders? Zo ja, waar draait het dan om? En zijn er ook in onze tijd en context voorbeelden te noemen die het oude adagium bevestigen "dat het bloed der martelaren het zaad der Kerk is". Of heeft dat adagium afgedaan en moeten we het zoeken in een nieuwe invulling van martelaarschap buiten de gemeenschap van de Kerk?

² Boodschap van paus Franciscus aan het World Christian Forum in 2015.

Voor een antwoord op die vragen moeten we terug naar het leven van Jezus en de dialogen die hij met zijn leerlingen voerde. De Evangelies doen er verslag van. In deze inleiding beperk ik me tot enkele passages uit het Marcusevangelie.

De zonen van Zebedeüs

In Markus 10, 32-45 wordt verteld dat Jezus met zijn leerlingen op weg gaat naar Jeruzalem. Jezus gaat voorop, de anderen volgen. De leerlingen en volgelingen zijn onzeker en bang over wat er staat te gebeuren. Jezus neemt zijn leerlingen apart en voor de derde keer vertelt hij hen wat het lot is dat de Mensenzoon in Jeruzalem te wachten staat. Hij zal verworpen en bespot worden. Hem staat een vreselijk lijden te wachten, Hij zal veroordeeld en gedood worden alvorens Hij op de derde dag zal opstaan (Mk. 10,32-34). Dan komen Johannes en Jakobus naar voren³. Anders dan Petrus, die enkele hoofdstukken eerder Jezus vanwege deze voorzegging streng terecht wees om vervolgens van Jezus op zijn falie te krijgen, vragen de zonen van Zebedeüs iets heel bijzonders. 'Wilt u, Meester, er voor zorgen dat als U eenmaal heerst in uw glorie, wij links en rechts van U mogen zitten?' Het antwoord van Jezus is dit keer niet streng of vermanend. Hij antwoordt met een tegenvraag: Kunnen jullie de beker drinken die ik moet drinken of de doop ondergaan die ik moet ondergaan? Johannes en Jakobus bevestigen dat ze dat kunnen. Jezus bevestigt dat, maar een toezegging over de plaats die hen toebedeeld zal worden, doet Hij niet (Mk. 10,35-40).

Zodra de andere leerlingen horen waar Johannes en Jakobus op uit waren, ontsteken ze in woede. Jezus sust de gemoederen met een vermaning over machtsuitoefening in de wereld, waar machtsmisbruik de regel is, en de wijze waarop het in de kring van Zijn leerlingen moet toegaan: wie de belangrijkste wil zijn, zal anderen moeten dienen, en wie de eerste wil zijn, zal ieders dienaar moeten zijn. Ook de Mensenzoon is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen (Mk. 10,41-45).

Jezus' verkondiging roept een grote spanning op met de wijze waarop het in deze wereld toegaat. Deze tekst is een belangrijke aanwijzing dat het martelaarschap in de genen van de Kerk zit. De weg die Jezus met in zijn kielzog zijn leerlingen en andere volgelingen gaat, loopt uit op lijden en dood, en wonderbaarlijk genoeg, gaat de weg daar doorheen en genereert nieuw leven voor velen. De graankorrel die in de aarde valt moet sterven om nieuw leven voort te brengen (Joh. 12.24). In de levensweg van Jezus worden de contouren van martelaarschap zichtbaar: Hij spreekt waarheid, trotseert machten, is geweldloos, standvastig en uiteindelijk weerloos en bron van nieuw leven.

Voor mij gaat het vandaag bij de bespreking van deze thematiek eigenlijk om de vraag hoe wij ons zelf als leerlingen van Jezus verhouden tot het verhaal over de zonen van Zebedeus. Durven we ons überhaupt nog de vraag te stellen welke consequenties christen-zijn zou kunnen hebben? Of koesteren we liever wensdromen hoe de Kerk er uit zou moeten zien en aan welke voorwaarden de Kerk moet voldoen willen wij er deel van blijven uitmaken? En aan wie spiegelen we ons het liefste? Aan Jezus die meester is van de situatie? Aan de leerlingen dichtbij Jezus of aan de volgelingen die wat verder weg staan? Of lijken we eerder

³ In de versie die in het Matteüsevangelie verteld wordt, is het de moeder van de broers die Jezus deze vraag stelt (Mt. 20,20-28).

op buitenstaanders die alles meewarig of spottend gadeslaan? Op welke weg bevinden wij ons, met wie en in welke positie? Welke positie ambiëren we? Willen we gezien en gewaardeerd worden, een belangrijke plaats innemen? Het voor het zeggen hebben? Zijn we echt bereid om te dienen? Zetten we ons in het aangezicht van de vele problemen en noden in onze wereld in voor echte verandering? Waar halen we de kracht daarvoor vandaan? Waar vinden we houvast? Waar leidt dit alles toe?

Discipleship

In oecumenische aanzetten voor het gesprek over missie en evangelisatie en transformatie van de bestaande orde is *Discipleship* een belangrijk kernwoord geworden. Enkele jaren geleden kwam van de World Commission for Mission and Evangelism vanuit Arusha (Tanzania) een urgente oproep tot *Transforming Discipleship*.⁴ Het is een indringende tekst die een appel doet aan christenen wereldwijd om in de kracht van de heilige Geest werk te maken van echte verandering in onze wereld vol geweld, ongelijkheid, onrecht.

Zo'n appel kan alleen maar uit het Zuiden komen. Problemen in Afrika zijn immens, de kerken hebben gezag en van kerkleiders wordt verwacht dat ze zich sterk maken voor recht, vrede en verzoening. Enkele dagen geleden las ik een indringend verslag van een ontmoeting van kerkleiders uit Zuid-Soedan. Ze waren in april bij elkaar om de oecumenische pelgrimage van paus Franciscus en aartsbisschop Justin Welby van 4-6 juli voor te bereiden. Helaas is deze pelgrimage uitgesteld vanwege de slechte gezondheid van paus Franciscus. De oecumenische pelgrimage zou de focus richten op de immense problematiek van Zuid-Soedan waar het nog lang geen vrede is, de voedselzekerheid voor 67% van de bevolking in gevaar is en ongeveer 500.000 mensen ontheemd zijn door overstromingen. Om maar enkele problemen te noemen. Als we met de ogen van Arusha naar de wereld kijken en ons leven daarop afstemmen wordt *discipleship* spannend en uitdagend.

Begin september wordt in het Duitse Karlsruhe de 11e algemene vergadering van de Wereldraad van Kerken gehouden onder het motto: "*Die Liefde van Christus beweegt de wereld tot eenheid en verzoening.*" Vanaf zijn ontstaan in 1948 is de oecumenische beweging betrokken op de actuele noden en problemen in de wereld. De motto's waaronder deze grote bijeenkomsten plaatsvinden, klinken als korte belijdenissen en drukken verlangen naar verandering uit. Vanzelf komt die verandering er echter niet. Maar als de liefde van Christus in onze harten daalt en in onze levenswijze vrucht draagt, kunnen er wonderen gebeuren. Maar dat zal een prijs hebben. Zo zijn wij vandaag op weg naar Jeruzalem.

Titus en Frans

Aan het einde van mijn inleiding nog een paar woorden over het martelaarschap van pater Titus Brandsma o. Carm. (1881-1942) en pater Frans van der Lugt sj (1938-2014). Beiden aansprekende voorbeelden van religieuzen die in hun roeping trouw bleven, zich moedig durfden uitspreken, voor anderen opkwamen, vertrouwden op God die liefde is, hun

⁴ The Arusha Call to Discipleship | World Council of Churches (oikoumene.org)

ondergang niet gezocht hebben en die zich mogelijk tot het laatste moment niet realiseerden wat hen te wachten stond.

In de brief die Titus vanuit zijn cel in Scheveningen schreef blijkt dat hij zich weet te schikken in moeilijke omstandigheden. Hij schikt zich in het ongemak en herneemt zo goed mogelijk de routine van het religieuze leven. Hij verwacht met één dag wel weer buiten te staan. De getuigenissen over pater Titus vertellen dat hij in de periode vanaf zijn arrestatie in januari 1942 tot aan zijn dood op 26 juli 1942 vele ontberingen en mishandelingen moest doorstaan totdat hij uitgeput en doodziek in het kamphospitaal werd opgenomen. Op 26 juli werd hem door de kamparts een dodelijke injectie met fenol toegediend. Maar zijn voorbeeld is juist daardoor ook na tachtig jaar nog steeds actueel en leven gevend. Waar het om gaat is dit: “dat de inwoning en inwerking Gods zich in ons leven openbaren, uitstralen in heel ons wezen en optreden”. Dat was bij hem dus het geval.

In 2018 en 2019 bezocht ik het graf van pater Frans van der Lugt sj in Homs. Ik hoorde daar het verhaal van zijn gewelddadige dood op 7 april 2014 en was bij de herdenking van zijn dood in 2019 waarvoor Syriërs uit alle delen van het land naar Homs waren gekomen. Ook Frans van der Lugt zocht de dood niet. Hij stond op het punt Homs te verlaten, nadat hij de evacuatie van anderen had mogelijk gemaakt. In april 2022 liepen we met 21 pelgrims de *Walk for Homs* van Amsterdam naar Den Bosch met het doel geld bij elkaar te brengen opdat het werk van pater Frans van der Lugt in Homs kan doorgaan. Dagelijks luisterden we naar een podcast met reflecties van pater Frans die daarin steeds de brug slaat tussen teksten uit de Evangelies en ons dagelijks leven. De verhalen van Jezus functioneren als een spiegel voor ons eigen leven. Zij nodigen uit tot een andere manier van denken en leven. Tot omkeer, tot een leven waarin de liefde van God dragend en leidend is. Tot *discipleship*.

Als ik, tenslotte, probeer samen te vatten wat mij in een martelaar of martelares aanspreekt, dan is dat dit: een martelaar of martelares is een leerling van Jezus die leefde vanuit de liefde van God in de kracht van de heilige Geest, kwade machten trotseerde, geweldloos, standvastig en weerloos, gericht op het leven van anderen en leven gevend, daarin sterker dan de dood, zichzelf gevend tot het uiterste zonder zichzelf te verheffen. Het zijn anderen die dat zien, bevestigen en bekrachtigen: Een waarachtige getuige en kind van God.

+++++

[Inleiding Zeger Polhuijs: De herinnering van de nieuwe martelaren bij de Gemeenschap van Sant'Egidio](#)

Zeger Polhuijs is priester van de gemeenschap Sant'Egidio in Rome.

De herinnering van de christelijke martelaren van de twintigste en eenentwintigste eeuw ontstond, zoals elke werking van de Gemeenschap van Sant'Egidio, via ontmoetingen, opgedane inzichten en met een bepaald besef van de geschiedenis. De Gemeenschap van Sant'Egidio is een lekgemeenschap van gebed en vriendschap met de armen, in 1968 in Rome opgericht door een groepje scholieren onder leiding van Andrea Riccardi. Zij begonnen de armen te bezoeken in de buitenwijken en samen het evangelie te lezen. Door de jaren heen groeide de gemeenschap overal ter wereld en groeiden de diensten aan de daklozen, de bejaarden, de kinderen in de buitenwijken, de vluchtelingen. In de jaren tachtig en

negentig groeide de spiritualiteit en de activiteit van de gemeenschap verder: ten eerste door het initiatief op te pakken van paus Johannes Paulus II die in 1986 de vertegenwoordigers van de wereldreligies bijeenriep in Assisi om samen te bidden voor de vrede, en ten tweede door de vredesgesprekken te bemiddelen tussen de regering en de guerrilla van Mozambique, wat in 1992 leidde tot het in Rome getekende vredesakkoord van Mozambique.

Zo was in de jaren negentig de gemeenschap uitgegroeid tot een internationale leken-gemeenschap van gebed en vriendschap met de armen, die ook actief was in de interreligieuze dialoog voor de vrede en in het bemiddelen van vredesgesprekken in oorlogssituaties. Het was op dit punt dat de ontdekking van de herinnering van de nieuwe martelaren bij de gemeenschap begon.

De eeuw van de martelaren

In de voorbereiding op het jubeljaar 2000 liet paus Johannes Paulus II een onderzoek doen naar de wereldwijde vervolging van christenen in de twintigste eeuw. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had hij zelf de vervolgingen in Polen door de nazi's meegemaakt (een studiegenoot in het seminarie werd door de Gestapo gearresteerd en gedood), en na de oorlog werd hij als bisschop geconfronteerd met de vervolging door de communisten. Hij vroeg Sant'Egidio-stichter Andrea Riccardi, die historicus is, de onderzoekscommissie voor te zitten. Uit de hele wereld, via bisdommen en religieuze congregaties, kwamen 12.000 documenten binnen over martelaren uit de twintigste eeuw.

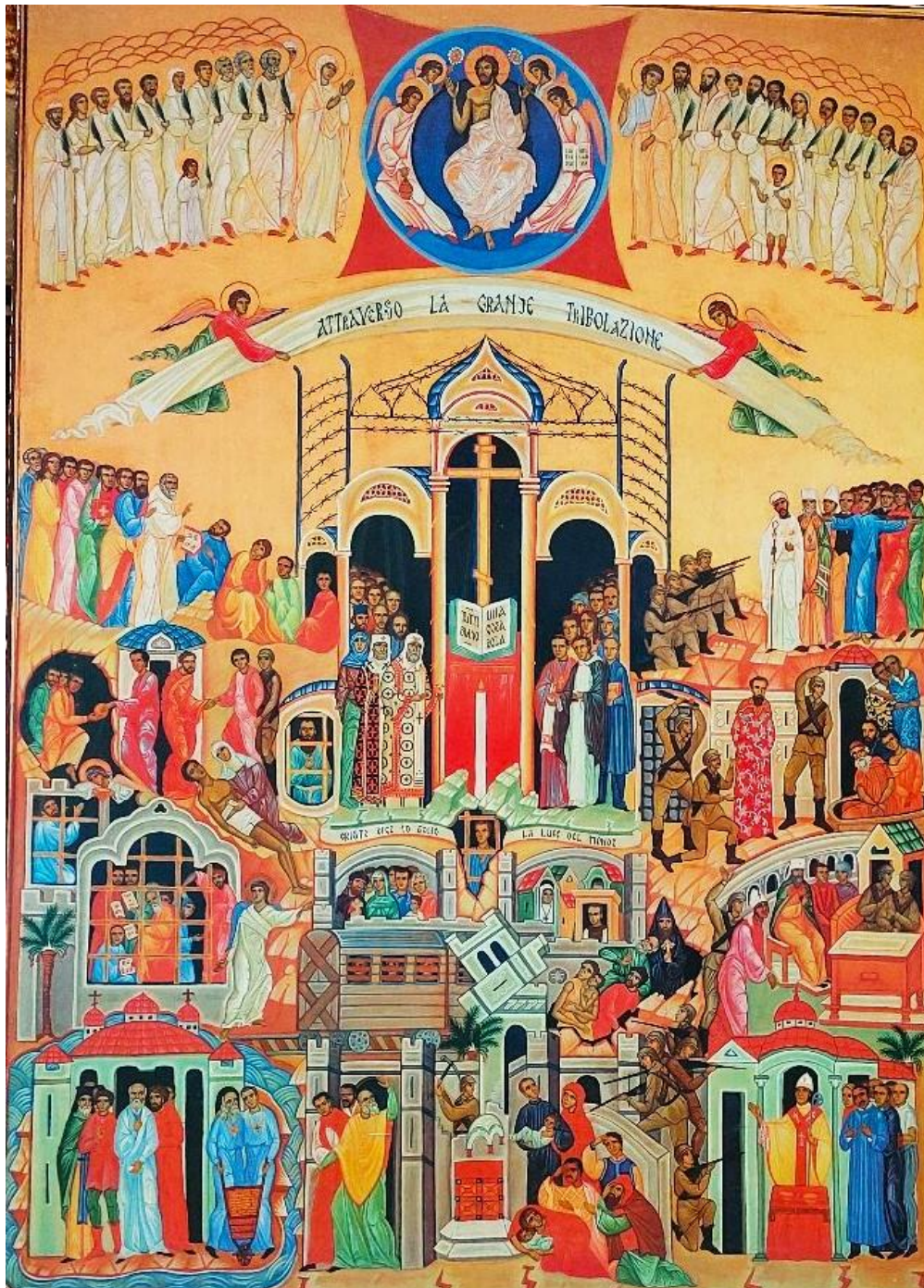
Op basis van de bewustwording door het werk van de commissie organiseerde de paus in het jaar 2000 een oecumenische gebedsviering bij het Colosseum voor de christelijke martelaren van de twintigste eeuw – katholiek, orthodox en protestants. Later publiceerde Andrea Riccardi het boek *'Il secolo del martirio'*, in het Nederlands uitgegeven met de titel *'De eeuw van de martelaren'*, waarin hij veel van de verhalen van de martelaren vertelt en in de historische context plaatst van het communisme, het nazisme, en andere autoritaire regeringen en gewelddadige situaties van burgeroorlogen, genocides, criminaliteit en vervolging. Zo werpen de martelaren een licht op de geschiedenis van Sovjet-Rusland, het nazisme tijdens de Tweede Wereldoorlog, het Oostblok, Afrikaanse burgeroorlogen, communisme in Azië, of georganiseerde misdaad van de maffia in Italië tot de drugskartels van Centraal-Amerika. Honderden en honderden namen en verhalen, soms in twee of drie zinnen genoemd, andere uitgebreider verteld. Door het boek heen hanteert Riccardi twee inzichten van Johannes Paulus II: de martelaren als getuigen van het evangelie, en de martelaren als getuigen van christelijke eenheid.

De martelaren zijn ten eerste getuigen van het evangelie, omdat ze trouw bleven aan het geloof, omdat ze bleven bidden of preken ook in de meest moeilijke situaties. Ook zijn er martelaren, vrouwen en mannen, leken of bisschoppen/ priesters/ religieuzen/ dominees, die niet zozeer gedood zijn om het vasthouden aan het geloof en het gebed, maar om het blijven praktiseren van de naastenliefde en de dialoog omwille van het evangelie, ook in zeer gevaarlijke situaties. Door hun geloof, hun gebed, de naastenliefde, waren de christelijke martelaren een obstakel voor de ideologische projecten van communisme of nazisme, of

waren ze een obstakel voor de gewelddadige projecten van revolutionaire groepen of de georganiseerde misdaad, en toonden ze mensen een alternatief voor deze projecten.

De martelaren zijn ten tweede getuigen van christelijke eenheid, ze beleefden onderling al een verbondenheid, ook op plekken als kamp Dachau of de Solovki-eilanden van de goelag, die een teken en een voorbeeld zijn voor de kerken die op weg zijn naar een grotere eenheid onder de christenen. Aan de hand van deze twee inzichten en in de historische context van heel uiteenlopende plekken en situaties schetst Riccardi zo een divers en intens beeld van de getuigenissen van de menigte christelijke martelaren van de twintigste eeuw.

Het icoon van de martelaren in San Bartolomeo

In 2002 heeft Johannes Paulus II aan de Gemeenschap van Sant'Egidio gevraagd de basiliek van San Bartolomeo op een eilandje in de Tiber te wijden aan de blijvende herinnering van de christelijke martelaren van de twintigste en eenentwintigste eeuw, de nieuwe martelaren van onze tijd. Achter het altaar werd toen de 'icoon van de martelaren' geplaatst, een uniek nieuw icoon uit het iconenatelier van Sant'Egidio. Op de zes zijkapellen werden voorwerpen geplaatst die herinneren aan de martelaren van het communisme, van het nazisme, en in de verschillende continenten.

Het icoon verbeeldt de figuren van de martelaren van de twintigste eeuw, en drukt de inzichten uit van de spiritualiteit van de martelaren van de Gemeenschap van Sant'Egidio aan de hand waarvan de gemeenschap de martelaren blijft herinneren. Bovenaan het icoon zien we de scene uit het Bijbelboek Openbaring, waar de martelaren in het wit gekleed voor de troon staan in de hemel. Het zijn degenen 'die uit de grote verdrukking gekomen zijn. Ze hebben hun kleren witgewassen met het bloed van het lam' (Op.7,14). Deze woorden zijn ook op het icoon te lezen: '*attraverso la grande tribulazione*'.

In het centrum is de vorm van een kathedraal te zien te midden van prikkeldraad: een uitdrukking van hoe de kampen van het communisme en nazisme voor de christenen van verschillende denominaties plekken waren waar men bleef bidden, de liturgie bleef vieren, de Bijbel bleef lezen en het woord bleef verkondigen, en waar ze de naastenliefde en opofferingsgezindheid van het evangelie bleven praktiseren ondanks de projecten van dehumanisering. In het midden zien we een opengeslagen Bijbel met de woorden van Jezus uit Johannes 17: 'opdat zij allen één zijn', woorden die de martelaren beleefd hebben op deze plekken van lijden. Daarboven en daaronder het kruis en de paaskaars, als uitdrukking dat de martelaren in het lijden van Christus hebben gedeeld maar ook in Zijn opstanding, omdat ze, paradoxaal gezien, tot in de dood het kwaad hebben overwonnen door het goede te doen, en menselijk zijn gebleven ondanks de projecten van dehumanisering.

Links daarvan de menigte martelaren van de kerken van het Oosten, waaronder de russisch-orthodoxe patriarch Tichon die in 1925 stierf onder huisarrest, en rechts de menigte martelaren van de kerken van het westen, waaronder de protestantse dominee Dietrich Bonhoeffer die in 1945 door de nazi's werd geëxecuteerd in kamp Flossenburg, en de dit jaar door paus Franciscus heiligverklaarde karmeliet Titus Brandsma die omkwam in kamp Dachau. Ook zijn twee figuren achter tralies te zien: de katholieke Maximilian Kolbe die zijn leven gaf in kamp Auschwitz in plaats van een ander, en de protestantse dominee Paul Schneider die in kamp Buchenwald zijn medegevangenen bleef bemoedigen door het preken over het evangelie. Te lezen zijn de evangeliewoorden: 'Jezus zegt: ik ben het licht van de wereld.'

Links in het icoon zijn voorstellingen afgebeeld van de 'martelaren van naastenliefde' die de zieken blijven verzorgen, de gevangenen blijven bezoeken en de armen te eten blijven geven ook in zeer gevaarlijke situaties als burgeroorlogen en epidemieën. Linksonder de Solovki-eilanden van de goelag-archipel, een Russisch-orthodox klooster omgevormd tot Sovjet-kamp, waar een katholieke en orthodoxe bisschop te zien zijn die samen dwangarbeid verrichten.

In het midden van het icoon zijn goederenwagens te zien die de deportaties naar de nazikampen en de sovjet-goelag uitbeelden, en een instortende stad die uitdrukt hoe, bijvoorbeeld in het Midden-Oosten, het verdwijnen van de christelijke minderheden ook het verdwijnen van de laatste garantie van pluralisme en samenleven in vrede tussen verschillende groepen betekent. Er is de figuur te zien van abt Christian de Chergé die met zijn trappistenbroeders koos om bij de lokale islamitische bevolking te blijven met wie ze in vrede samenleefden, ondanks het groeiende gevaar van het geweld van de burgeroorlog in Algerije in de jaren negentig. Hun verhaal werd ook verteld in de film *'Des hommes et des dieux'*. De figuur van een Armeense bisschop verwijst naar de Armeense genocide.

Rechtsonder staat de katholieke bisschop Oscar Romero aan het altaar waaraan hij vermoord werd in 1980, omdat hij de arme burgerbevolking verdedigde die tussen het geweld van de strijdende partijen in El Salvador ingeklemd raakte. Naast hem staan ook dominee Martin Luther King, vermoord in Memphis in 1968, en priester Pino Puglisi, vermoord door de maffia in Palermo in 1993, omdat hij kinderen en jongeren een alternatief bood voor een toekomst in de georganiseerde misdaad.

Aan de rechterkant van het icoon is te zien hoe de martelaren hetzelfde onrecht hebben ondergaan als Christus: het schijnproces, de bespottung en marteling, en executie. Vele getuigenissen van martelaren spreken over woorden en gebeden van vergeving op het moment van de dood. Twee Afrikaanse figuren omhelzen elkaar: het zijn de Burundese seminaristen die in 1997 weigerden te zeggen wie van hen Tutsi en wie van hen Hutu was, en die daarom allemaal werden gedood door Hutu-milities.

Het icoon verbeeldt de inzichten van de martelaren van de 20e eeuw als getuigen van het evangelie en getuigen van de christelijke eenheid. Bij Sant'Egidio zeggen we: "het icoon van de martelaren is het icoon van de zaligspreekingen", omdat de martelaren de woorden van de Bergrede, de zaligspreekingen, zelfs in de meest moeilijke en gevaarlijke situaties van de 20e eeuw hebben beleefd en in de praktijk bleven brengen.

Herinneringen op de zijaltaren

Op de zes zijaltaren van de basiliek zijn relieken en voorwerpen te zien die de verhalen van de martelaren van de twintigste en eenentwintigste eeuw uitdrukken. Regelmatig komen groepen pelgrims met hun voorgangers of bisschoppen, of religieuze congregaties met hun superieuren en oversten, om tijdens ontroerende gebedsvieringen nieuwe voorwerpen op de altaren te plaatsen. Er zijn te veel voorwerpen om op de zes altaren te kunnen plaatsen. Daarom is Sant'Egidio bezig in de crypte meer plekken in te richten om in de toekomst meer herinneringen aan pelgrims en bezoekers te kunnen tonen. Elk voorwerp staat niet alleen voor het verhaal van een martelaar, maar ook voor een geschiedenis van vervolging, oorlog, onrecht of lijden, en voor een getuigenis van het evangelie die een boodschap met zich meedraagt voor de toekomst van landen, volken, kerken en continenten.

Enkele namen die ik zou willen noemen:

Op het altaar van de martelaren van het nazisme: een brief van Frans Jägerstätter, de Oostenrijkse katholieke boer die in 1943 geëxecuteerd werd, omdat hij de militaire dienstplicht weigerde vanwege de eed aan trouw aan Hitler. Over zijn leven is de film 'A

hidden life' gemaakt. Een brief van dominee Paul Schneider die ook in kamp Buchenwald bleef preken. Een reliek van de Franciscaan Maximiliaan Kolbe die zijn leven gaf in plaats van een ander in Auschwitz. Een icoon met een afbeelding van Omeljan Kovč, de Oekraïense Grieks-katholieke priester die in 1944 stierf in kamp Majdanek vanwege zijn inzet voor de Joden. En een brief van Karol Wojtyła, de latere paus Johannes Paulus II, waarin hij vertelt over de arrestatie en dood van zijn studiegenoot Szczęsny Zachuta door de Gestapo in 1944. Deze brief werd eerder deze maand, op 15 juni, in de basiliek geplaatst.

Op het altaar van de martelaren van het communisme: een reliek van Litouwse katholieke bisschop Matulionis, die zowel door de nazi's als door de communisten werd geïnterneerd. Een klein kruis en een kleine kelk die in het geheim werden gebruikt door de ondergrondse christenen van Albanië tijdens het atheïstische communistische regime. De discos van Russisch-orthodoxe priester Alexander Men, die in de jaren van de Sovjet-unie de liturgie bleef vieren en mensen om zich heen bleef verzamelen voor Bijbelstudie en geloofsverdieping en die in 1990 werd vermoord.

Op het altaar van de martelaren van Europa: kralen van de rozenkrans van de zalige Zeferino, een Spaanse zigeuner die tijdens de burgeroorlog werd geëxecuteerd omdat hij een priester had verdedigd en een rozenkrans bij zich had. Stola en kruis van don Pino Puglisi, vermoord door de Siciliaanse maffia. Brevier van priester Jacques Hamel, in 2016 gedood in een kerkje in een buitenwijk van Rouen door twee geradicaliseerde islamitische jongeren.

Op het altaar van de martelaren van het Midden-Oosten, Azië, en Oceanië: de Bijbel van Shahbaz Bhatti, christelijke minister voor de minderheden in Pakistan, in 2011 vermoord door fundamentalisten. Schriftje van Abish, tienjarig jongetje van de School van de Vrede van de Gemeenschap van Sant'Egidio in Lahore in Pakistan, omgekomen tijdens een bomaanslag bij een kerk. Fragment van het altaar van bisschop Joseph Chhmar Salas van Phnom Penh, omgekomen tijdens dwangarbeid in het communistische Cambodja in 1977.

Op het altaar van de martelaren van Afrika: de Bijbel van Floribert, lid van de Gemeenschap van Sant'Egidio in Congo en werkzaam bij de douane, vermoord in 2007 vanwege zijn weigering smeergeld aan te nemen om verrotte rijst door te laten aan de grens. Brief van Christian de Chergé, abt van de trappisten van Tibhirine die in 1996 in Algerije werden gedood, martelaren van de dialoog en het samenleven in vrede met de lokale islamitische bevolking. Bijbel en stethoscoop van zuster Veronika, in 2016 gedood in Zuid-Sudan. Habijt, kruis en sandalen van zuster Mary & zuster Regina van de Sacred Heart Sisters, in augustus 2021 gedood in Zuid-Sudan. Deze herinneringen werden op 23 mei dit jaar in de basiliek geplaatst.

Op het altaar van de martelaren van Noord- en Zuid-Amerika: missaal van bisschop Oscar Romero dat hij gebruikte tijdens de mis waarin hij aan het altaar werd doodgeschoten in El Salvador in 1980. Bisschopsstaf van kardinaal Posadas Ocampo van Guadalajara, die in 1993 door de Mexicaanse narcos vermoord werd.

Oecumenisch gebed voor de martelaren en de visie van dialoog en vrede

Elk jaar organiseert de Gemeenschap van Sant'Egidio een oecumenische gebedsviering waarin vertegenwoordigers van de verschillende kerken - katholiek, protestants en orthodox – deelnemen en waarin de namen van martelaren worden genoemd van de verschillende continenten. Zo blijven we het inzicht van Johannes Paulus II levend houden dat de martelaren getuigen zijn van christelijke eenheid en dat zij ons als christenen van verschillende kerken en denominaties iets te zeggen hebben. Ook blijven we hen herinneren als getuigen van het evangelie, van de zaligsprekingen, van dialoog en naastenliefde in de meest gevaarlijke situaties. Zulke jaarlijkse gebedsvieringen worden overal ter wereld gehouden, bij Sant'Egidio in Rome, en hier in Nederland elk jaar in Apeldoorn.

Naast de gebedsvieringen worden de martelaren bij Sant'Egidio ook herinnerd door over hen te spreken wanneer we kijken naar problemen en de toekomst van verschillende regio's waar we als gemeenschap actief zijn. Wanneer we het over Noord-Afrika en het Midden-Oosten hebben, spreken we over figuren als Christian de Chergé. Wanneer we het over Zuid-Amerika en Centraal-Amerika hebben spreken we over Romero, maar ook over William, lid van Sant'Egidio in El Salvador die in 2009 gedood werd door de bendes, omdat hij kinderen een alternatief bood in de School van Vrede van onze gemeenschap. Wanneer we over de School van Vrede spreken, spreken we ook over het voorbeeld van William. Wanneer we over het probleem van corruptie in Afrika spreken, spreken we over het voorbeeld van Floribert. In de vredesgesprekken tussen de strijdende partijen van Zuid-Sudan waarbij Sant'Egidio bemiddelt, in samenwerking met paus Franciscus, worden we gemotiveerd door het getuigenis van zuster Mary en zuster Regina. In ons werk met de armen en in ons werk voor de vrede overal ter wereld gebruiken we dus het voorbeeld van de martelaren in onze reflectie op de toekomst van de regio's waar we werken. Het is een deel geworden van wat paus Franciscus 'de drie p's van Sant'Egidio' noemde: *preghiera, poveri, pace*: het gebed, de armen, en de vrede.

Kort na de moord op de Franse priester Jacques Hamel schreef Jan de Volder van de Gemeenschap van Sant'Egidio in België een boekje over het leven van Jacques Hamel, '*Martelaar. Leven en dood van de vermoorde priester Jacques Hamel*' waarin hij beschrijft hoe Hamel een man van dialoog was met de lokale moslimgemeenschap van Rouen, en hoe Hamel ook graag naar de film '*Des hommes et des dieux*' keek over de martelaren van Tibherine. De Volder beschrijft ook treffend de vredevolle reactie van de honderdduizenden katholieke jongeren die in die dagen rond paus Franciscus bijeen waren gekomen tijdens de Wereldjongerendagen in Krakau. De Volder schrijft:

'In de plannen van IS moet de gewenste botsing der beschavingen uiteraard hand in hand gaan met een godsdienstoorlog. (..) In die logica willen de kerkelijke verantwoordelijken echter niet treden. Mgr. Dominique Lebrun, sinds één jaar aartsbisschop van Rouen, is in Krakau (Polen) voor de Wereldjongerendagen (WJD) wanneer hij het nieuws van de tragische gebeurtenissen in zijn bisdom verneemt. Zijn reactie is even vastberaden als direct: (..) "De Katholieke Kerk wil geen andere wapens opnemen dan die van het gebed en de broederlijkheid tussen de mensen." De weigering om kwaad met kwaad te beantwoorden vormt de rode draad in de eerste verklaringen van de kerkelijke leiders. (..) De schok is groot in Krakau, waar honderdduizenden jonge katholieken uit de hele wereld zich voorbereiden om hun

geloof te vieren, rond paus Franciscus. De situatie is te vergelijken met wat er gebeurde tijdens de Wereldjongerendagen van 2005 in Keulen, toen het nieuws kwam van de dood van broeder Roger van Taizé, die tijdens een gebedsdienst was neergestoken door een geestesgestoorde vrouw. Maar bovenop het gratuit geweld en de ontwijding van een gewijde plaats door geweld en bloedvergieten, komt nu ook het aspect van jihadistisch geweld gericht op een dienaar van Christus en dat erop uit is om de kloof tussen de moslimwereld en de christelijke wereld te vergroten. Het blijft opmerkelijk dat de jongeren die in Krakau verzameld zijn, weigeren om in deze dynamiek mee te stappen. De verontwaardiging is oprecht, maar niet één woord van wraak wordt gehoord. Het ordewoord is veeleer: het kwaad overwinnen door liefde, het geweld beantwoorden met vrede. “Zij willen oorlog, maar wij zullen die niet voeren,” zegt een jonge katholiek. We zijn er tegenwoordig misschien aan gewend geraakt dat de Katholieke Kerk woorden spreekt die vrede stichten en de dialoog bevorderen, maar dat is niet altijd zo geweest. Vanuit historisch perspectief moeten we erkennen dat het hier een ongelooflijk fenomeen betreft, dat aantoont hoezeer de geest van de dialoog – de geest van Vaticanum II en Assisi – de harten van de laatste generaties katholieken doordrongen heeft.’

Op deze manier beschrijft De Volder het martelaarschap van Hamel op een manier die typisch is voor Sant’Egidio, en die voortkomt uit de intuïtie van Johannes Paulus II en de bredere context van gebed, dialoog en vredeswerk van Sant’Egidio: de martelaren zijn getuigen van het evangelie en van christelijke eenheid. De martelaren op deze manier herinneren helpt christenen, gemeenschappen en kerken om zelf ook evangelische antwoorden te vinden op de uitdagingen van onze tijd.

+++++

[Inleiding prof. dr. Henk Bakker: De betekenis van geloofsgetuigen in protestantse kerken](#)

Prof. dr. Henk Bakker is hoogleraar ethiek en Bijbelse theologie aan de V.U.

Voor protestanten is het Schriftgetuigenis, het beroep op de Bijbel, normerend voor ieder theologisch spreken over mens en God, kerk en wereld, lijden en het Koninkrijk van God. Ook de martelaar werd steeds in het brede Schriftgetuigenis geplaatst, waarmee het begrip ‘martelaar’ weliswaar een dynamische, maar ook complexe invulling werd gegeven. Want paste iets wel of niet in het Bijbelse plaatje, en waarom wel en waarom niet? Ik wil in mijn bijdrage laten zien dat de betekenis van ‘geloofsgetuigen’ en ‘geloofsgetuigenis’ ook onder protestanten voortdurend verschuift, omdat Bijbelse taal door ervaringen, en in het bijzonder door ingrijpende ervaringen en gebeurtenissen, niet alleen om die openheid vraagt, maar deze ook simpelweg opeist. Taalverschuiving gebeurt gewoon, en daar helpt geen theologie of dogmatiek tegen.

In de loop van de eerste eeuw AD kwam het clusterbegrip ‘getuigen’, ‘getuige’, ‘getuigenis’, dat aanvankelijk op alle vormen van getuige-zijn betrekking had, binnen de joods-christelijke

traditie gaandeweg binnen het semantische veld van 'getuigen van je geloof' te staan⁵. Dit 'getuigen van je geloof' bleek bovendien niet ongevaarlijk en kon lijden tot gevolg hebben, omdat christenen om hun geloof soms voor de rechtbank moesten verschijnen (zoals met name Jezus aangaf), of sociaal werden tegengewerkt, gemeden, en ook vervolgd en gedood. Vooral in het corpus Iohanneum was deze betekenisverschuiving zichtbaar.

In het *Martyrium Polycarpi*, dat voluit in de Johanneïsche traditie staat, werd medio de tweede eeuw een restrictie op dit christelijke lijden doorgevoerd, want het was niet de bedoeling dat christenen het lijden en het martelaarschap zochten en conflicten met de overheden over zich afriepen. Martelaarschap kon worden erkend als het 'volgens het evangelie' gebeurde (*kata euangelion*), dat wil zeggen: door verraad, tegen iemands wil, maar wel met de bereidheid om te lijden als God dit vraagt⁶. Toch werd het christelijk martelaarschap in de loop van de vroege kerk periode sterk gefixeerd, met name door de veelvormigheid binnen de christelijke kerken zelf. Dit was al zichtbaar in de geleidelijke opkomst van de martelaarsliteratuur, die sterk divers was, waarin zelfs sprake was van een zekere martelarencompetitie en -rivaliteit. Een diversiteit aan christelijke geloofsgemeenschappen zorgde voor uiteenlopende frames van de ideale martelaar binnen de eigen gemeenschap, en dit is in de vroege en latere kerkgeschiedenis altijd zo gebleven⁷.

Abraham Kuyper vond het dan ook nodig om in zijn inleiding op de *Geschiedenis der martelaren*, in 1883 te Doesburg uitgegeven, een 'drievoudige waarschuwing' op te nemen, waarin hij de wijze waarop binnen het protestantse smaldeel waartoe hij zichzelf verhiel, tegen martelaren van de kerk aan werd gekeken scherp weg-definieerde van die van andere kerken, in het bijzonder die van de Katholieken en de Anabaptisten⁸. Kort samengevat was de 'martelaar' binnen de hoofdstroming van de protestantse traditie iemand die vooral geloofsgetuige was, hij of zij legde getuigenis af van het onvervalste geloof in Christus en betaalde daar een prijs voor, maar martelaren waren geen geloofshelden, dienden niet op het schild geheven te worden, en waren al helemaal geen heiligen, laat staan dat de kerk de namen in de liturgie zou verwerken tot lering, troost of bemiddeling.

Toch is ook binnen protestantse gezindten in de twintigste eeuw, dé eeuw van de martelaren, nog meer verschoven dan in de loop der eeuwen al gebeurd was. Tekenend in dit opzicht was de publicatie in 1983 van een reeks artikelen in het internationale tijdschrift voor theologie *Concilium* over 'Martelaarschap nu', met als kritische subtitel de vraag: 'Als martelaarschap van doen heeft met de consequente inzet voor gerechtigheid, vrijheid en

⁵ Cf. Anna Maria Schwemer, 'Prophet, Zeuge und Märtyrer. Zur Entstehung des Märtyrerbegriffs im frühesten Christentum', *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 96 (1999) 320-350, Boudewijn Dehandschutter, 'Martyr-Martyrium. Quelques observations à propos d'un christianisme Sémantique', in G.J.M. Bartelink, A. Hilhorst, C.H. Kneepkens (eds.), *Eulogia. Mélanges offerts à Antoon A.R. Bastiaensen à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire* (Steenbrugge: St. Petrus, 1991) 33-39, en Henk Bakker, *Exemplar Domini: Ignatius of Antioch and His Martyrological Self-Concept* (Diss. University Groningen; Leuven: Peeters, 2003) 145-147.

⁶ *Martyrium Polycarpi* 1,1; 4,1; 19:1.

⁷ Cf. Jan Willem van Henten, 'Martelaarschap in de christelijke bronnen', in Henk Bakker en Bert Jan Lietaert Peerbolte (eds.), *Dan liever dood! Over martelaren en hun religieuze drijfveren* (Amsterdam: University Press, 2022) 25-52.

⁸ A. Kuyper, 'Een drievoudige waarschuwing', in J.G. O., *Geschiedenis der martelaren* (Doesburg: J.C. van Schenk Brill, 1883) v-xi, op vii-viii.

liefde, is dan de bestaande kerkelijke definitie van martelaarschap nog toereikend?⁹ Volgens de inleiders staat de 'algemene theologische kriteriologie van het martelaarschap' ter discussie, en de inhoudelijke opbouw van de bundel levert de feitelijke bewijsvoering om de vraag in de subtitel met een stevig 'nee' te beantwoorden. Nadenken over martelaarschap en martelaren kan immers geen kwestie van doortimmerde theologische definities zijn waarlangs het narratief van slachtoffers wordt gelegd en vervolgens de groene of de rode kaart wordt getrokken. Propositionen en narratieven zijn beide openbaringscategorieën en zijn dynamisch op elkaar aangewezen. Dit is dan ook precies zoals het *Concilium* deel van 1983 te werk ging, in samenspraak met een breed forum van internationale theologen en kerken.

Het zijn juist schokkende gebeurtenissen en ervaringen als het martelaarschap die bestaande tradities onder druk zetten en deze 'openen' en doorlaatbaar maken voor nieuwe betekenissen die door diezelfde tradities ook weer worden ingebouwd en meegenomen de toekomst in. Zo is het binnen de protestantse traditie bijvoorbeeld ook met de gewelddadige dood van Dietrich Bonhoeffer gegaan, en in zijn kielzog met vele anderen. Hun dood heeft bestaande duidingskaders onder druk gezet, poreus en doorlaatbaar gemaakt, omdat het narratief kritische vragen aan bestaande zekerheden stelde, ook bestaande geloofszekerheden, belijdenissen en dogmatische uitspraken.

Als de schokkende realiteit van het martelaarschap de doorlaatbaarheid van onze theologie en tradities vergroot, welke richting gaat het bij protestanten dan uit? Hoe verschuiven betekenissen dan, en wie is de martelaar dan nu binnen protestantse kerken? Ik wil enkele lijnen trekken die in dezelfde dynamiek die het *Concilium* nummer van 1983 kenmerkte, spontaan naar boven komen. Ik geef geen tekentafelreconstructie, maar kijk vooral naar de dynamiek van het geleefde geloof (geloofspraktijken, gebeurtenissen, ervaringen en tradities) in samenhang met het geleerde geloof (belijdenissen, geloofsleer, instituties).

Ik zie tenminste drie ontwikkelingen in betekenisgeving van het martelaarschap onder protestanten. Het spreekt voor zich dat de drie ten nauwste met elkaar samenhangen.

(1) In de eerste plaats zijn martelaren voor protestanten toch wel geloofshelden vanwege de plaats die zij innemen in de kronieken van de eigen kerk. Protestanten zien in hun geloofshelden, waaronder martelaren een bijzondere categorie vormen, hún geloof belichaamd. Deze belichaming ('embodiment') is zó fundamenteel dat hun geschiedenissen deel uitmaken van de groepsidentiteit. Identiteit is altijd een construct van verhalen en feiten ('storied identity'), en juist de martelaren, zij die lijden en hebben geleden voor hún geloof en kerk, dragen 'identity narratives' aan om het gemeenschappelijke verhaal op te richten. In deze narratieven wonen protestanten, net zoals leden van andere kerken. Ze wonen niet slechts in een geestelijk huis behangen met geestelijke proposities, want afgeleid daarvan vertellen ze verhalen van voorbeeldgelovigen, van moreel leiderschap, van zuivere gelovigen die standvastig bleven ondanks dat zij alles ontbeerden. Ook al hebben protestanten hun heiligen niet binnen de kerkmuren hangen, de portretten en levensverhalen van hun geloofshelden zijn legio en vormen als het ware een klankmuur om

⁹ 'Martelaarschap nu. Als martelaarschap van doen heeft met de consequente inzet voor gerechtigheid, vrijheid en liefde, is dan de bestaande kerkelijke definitie van martelaarschap nog toereikend?', *Concilium* 19/3 (1983) 5-110, met een inleiding door Johann Baptist Metz en Edward Schillebeeckx.

het eigen geloof tot in zijn uiterste consequenties te kunnen horen en duiden: ‘zó is ons geloof, hiervoor staan we, en tot dit zijn we in staat, in de kracht van God’ – en dan zijn proposities alleen niet voldoende¹⁰.

(2) In de tweede plaats wijst het lijden van martelaren ook in protestantse kringen boven zichzelf uit, omdat het (a) de verbijzondering van het lijden van de kerk betreft, en (b) als zodanig in een hoger lijden is opgenomen, namelijk het lijden van Christus. Het lijden van de martelaar zit zo dicht op het lijden van Christus, dat Jezus’ lijden overkoepelend is en dát lijden in zich opneemt. Zo dachten ook vroege christenen, zoals de Colossenzenbrief en de eerste Petrusbrief laten zien: ‘Ik ben verheugd dat ik nu voor u lijd en dat ik in mijn lichaam mag aanvullen wat er nog ontbreekt aan het lijden omwille van Christus, ten behoeve van zijn lichaam, de kerk, waarvan ik dienaar geworden ben’. En: ‘Hoe meer u deel hebt aan Christus’ lijden, des te meer moet u zich verheugen, en des te uitbundiger zal uw vreugde zijn wanneer zijn luister geopenbaard wordt.’¹¹

Wat dit betreft staat een hedendaagse christelijke martelaarstheologie diametraal tegenover het gesecculariseerde individualisme, waarin het individu, juist in diens lijden, krampachtig naar *proprium* en *unicum* zoekt om zichzelf tot in de laatste momenten te verwezenlijken. Kan het ook andersom, namelijk dat mensen in het lijden steeds meer op elkaar gaan lijken, en kan het juist zo zijn dat ‘lijden omwille van Christus’ ons niet uniek maakt, maar dat lijden op een hoger niveau, in God, verbindt, en dat het alleen dáár betekenis heeft? Ons individualisme maakt ons blind en ongevoelig, zowel voor betekenis van het lijden van de martelaar als voor het lijden van de schepping en de mensheid onder het ‘gewicht van zonde’, uitbuiting, misbruik, plundering, en onverschilligheid (wat Anselmus het *pondus peccati* noemde).

In de derde en laatste plaats (3) leveren de eerste twee punten een wezenlijke verbinding, levenslijn, met de kerk katholiek op (hè katholikè ekklesià). Aandacht voor het christelijk martelaarschap verbindt kerken wereldwijd en over alle tijden precies dáár waar Christus is, namelijk in de ‘re-enactment’ (hernieuwd gebeuren, dat wil zeggen verbijzondering of ‘embodiment’) van zijn dood en opstanding. Immers, de martelaar gaat op de meest letterlijke wijze, onbedoeld, in Christus’ voetsporen¹².

Tot zover! Mijn aanzetten vragen om diepere uitwerking, en maken in elk geval duidelijk dat huidige tijden wederom om herziening van de ‘theologische kriteriologie van het martelaarschap’ vragen¹³.

¹⁰ Zie hierover vooral Paul Fiddes, Brian Haymes, and Richard Kidd, *Baptists and the Communion of Saints: A Theology of Covenanted Disciples* (Waco: Baylor University Press, 2014), i.h.b. 127-184.

¹¹ Colossenzen 1:24-25; 1Petrus 4:13.

¹² Cf. Craig Hovey, *To Share the Body: A Theology of Martyrdom for Today’s Church* (Grand Rapids: Brazos Press, 2008). Hovey bekritiseert de neiging tot instrumentalisering van het martelaarschap, omdat volgens het evangelie dat niet kan. Er is geen aanwijsbaar oorzaak/gevolg kader om deze dood te duiden, met andere woorden: christelijk martelaarschap blijft grotendeels een mysterie.

¹³ Cf. Charles L. Tieszen, ‘Redefining Persecution’, in William David Taylor, Antonia van der Meer, Reg Reimer (eds.), *Sorrow and Blood: Christian Mission in Contexts of Suffering, Persecution, and Martyrdom* (Pasadena: William Carey Library, 2012) 43-48, op 47: ‘With a few notable exceptions, it seems that the current state of theological reflection on persecution suffers from malformed definitions of the event. By reconsidering a

Aansluitend licht Maurits Luth, PhD student van prof. Bakker, zijn onderzoek toe naar het concept van martelaarschap in een variëteit aan christelijke gezindten, en waarom de ene gemeenschap soms wel spreekt van vervolging en de andere niet.

+++++

Forumgesprek

GvD: Een goede omschrijving van martelaarschap is van belang om te bepalen wie een martelaar is en wie niet. In de christelijke tradities bestaat daarover vandaag een grote mate van overeenstemming.

HB: De ontwikkelingen in het begrip 'martelaar' laten grote sprongen zien, maar belangrijke elementen worden onveranderd meegenomen. Wie bij voorbeeld zelf naar de wapens grijpt, wordt niet als een martelaar gezien.

ZP: Je ziet ook de ontwikkeling dat verschillende denominaties elkaars martelaren erkennen en eren, zoals Bonhoeffer in de RK Kerk en Roméro in de Anglicaanse Kerk.

HB: Maar daarbij moeten wel hobbels genomen worden. Je ziet zelfs verschillen binnen één denominatie. Wat we moeten koesteren is hoe de verhouding van een martelaar tot de wereld is geweest. In verhalen kunnen we dat met elkaar delen en daardoor de verschillen overstijgen. Het is goed om beter elkaars verhalen te leren kennen.

GvD: 20ste-eeuwse martelaren kunnen in die zin zeker een brug vormen. Bij de herdenking van martelaren uit eerdere tijden worden vaak meer de verschillen benadrukt. Ook daar groeit oecumenische verbondenheid, zoals bij voorbeeld in het denken over de plaats die Luther inneemt of ook bij de herdenking van de martelaren van Gorcum..

HB: Ook hier kun je overstijgen door elkaars verhalen te kennen en ook te erkennen dat we van elkaar geleden hebben. Je moet elkaars doctrinaire standpunten begrijpen, dan erkennen en ten slotte overstijgen.

IvdB: Zou iemand als Pim Fortuyn ook als martelaar kunnen gelden?

GvD: Wanneer je de criteria hanteert, zoals ik die in mijn inleiding heb gegeven, niet.

ZP: Soms zijn er wel overlappingsen. Mensen zijn slachtoffer in hun strijd tegen onrechtvaardigheid en voor vrede. Een aantal van hen zouden we wel kunnen beschouwen 'alsof ze christelijk zijn', ook al waren ze geen christen.

JvO (vanuit zaal): We moeten wel oppassen om dingen te confisqueren, om mensen 'christelijk' te noemen, hoewel ze dat zelf niet willen zijn.

Reactie vanuit zaal: De moord op Pim Fortuyn was duidelijk een politieke moord.

GvD: Martelaarschap en politiek zijn niet te scheiden.

HB: Het gaat om de houding van waaruit je leeft.

RvdW (Mensen met een Missie): Voorbeelden van mensen die dienen zijn belangrijk.

ZP: Er bestaan ook situaties dat mensen in beweging komen en vechten omdat hen hun leider ontnomen is.

definition of religious persecution ... we hope to correct the limitations of previous understanding and provide a stronger foundation for more robust theological reflection.'

HB: Dat soort dingen gebeuren en dat ben je je narratief kwijt. Dan valt er alleen maar te hopen dat er een nieuw narratief komt en een nieuwe leider opstaat.

GvD: Wat betreft de vermeende samenhang tussen religie en geweld, is het vandaag heel belangrijk om vanuit de religies geweld in naam van God af te wijzen. Paus Franciscus maar ook zijn voorgangers hebben daar belangrijke uitspraken over gedaan.: Iemand uit de zaal wijst erop dat we één lichaam in Christus zijn.

ZP: Voor christenen als minderheid in landen als Pakistan en India bestaat er toch wel een speciale situatie, waarbij men vaak aan geweld onderhevig is. Het is moeilijk dan zelf geen geweld te gebruiken.

HB: De situatie kan meerduidelijk zijn, handelen is altijd afhankelijk van die situatie.

Vanuit de zaal: Martelaren hebben hun leven gegeven, maar ook andere mensen lijden omdat ze hun leven tot het uiterste moeten inzetten, zoals bij voorbeeld mantelzorgers.

IvdB: Afsluitend, wat zouden jullie als forumleden willen meegeven aan de groep die bezig is met die martelarenherdenkingsplek?

ZP: Uitgangspunt kan zijn dat christenmartelaren gezien worden als getuigen van het Evangelie en van daaruit kan het gesprek op gang komen, waarbij liefde voor de armen en streven naar gerechtigheid en vrede centraal kunnen staan.

GvD: Het is belangrijk, maar ook ingewikkeld om dit gesprek vanuit een overkoepelend levensbeschouwelijk perspectief te voeren. Mijn advies om daarbij niet te snel naar het overkoepelend perspectief over te stappen, maar te starten vanuit de eigen traditie.

HB: Kijk ook eens naar bestaande gedenkplekken zoals in Dokkum voor Bonifatius en Titus Brandsma.

+++++

Gebedsmoment

De studiedag wordt afgesloten met een korte gebedsviering. We lezen o.a.:

- uit psalm 57: "Ontferming voor mij, God, ontferming; ik zoek mij te bergen bij U, door uw vleugelen veilig beschaduwde tot dit onheil voorbij is gegaan. Ik blijf roepen tot God, de Allerhoogste, God - of Hij het voor mij beslecht, verlossing gebiedt uit de hemel, te schande maakt wie op mij jaagt. God gebiedt zijn genade en waarheid.[...] Hoger, God, dan de hemelen verhef U: laat uw glorie de aarde omvatten."

- uit het evangelie van Joh.12,20-33: "Jezus antwoordde hun: "Het uur is gekomen, dat de Mensenzoon verheerlijkt wordt. Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u: als de graankorrel niet in de aarde valt en sterft, blijft hij alleen. Maar als hij sterft, brengt hij veel vrucht voort. Wie zijn leven bemint, verliest het, maar wie zijn leven in deze wereld haat, zal het ten eeuwigen leven bewaren. Wil iemand Mij dienen, dan moet hij Mij volgen; waar Ik ben, daar zal ook mijn dienaar zijn."